

Variabilita pohřebního ritu v prostředí únětické kultury

Autor: Mgr. Ondřej Švejcar

Katedra archeologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni

Školitel: doc. PhDr. Luboš Jiráň, CSc.

Odevzdáno: 2014

Posudek se týká druhé, přepracované verze disertační práce, předložené na podzim 2014.

Práce Mgr. Švejcara si klade za cíl (1) shromáždit soubor dat z pohřebišť únětické kultury v Čechách, (2) provést jeho analýzu pomocí moderních počítačových metod, zejména tzv. vektorové syntézy (PCA), (3) interpretovat zjištěné formální a prostorové struktury v pojmech struktury společnosti starší doby bronzové, (4) vysvětlit vnitřní prostorovou strukturu únětických pohřebišť a (5) interpretovat vztah únětických hrobů k hrobům a pohřebišťům předchozího, eneolitického období.

V ohledu prvního cíle je nutno konstatovat, že autor odvedl solidní práci. Původně shromáždil údaje o celkem 1359 hrobech na 170 lokalitách. Předpokládám, že materiálová základna se v nové verzi příliš nezměnila, ale celkové údaje není zcela snadné v práci najít (viz níže). Autor provedl poměrně podrobný popis jednotlivých hrobů, i když ne všechny popisné roviny byly následně využity k archeologické syntéze a interpretaci (např. poloha milodarů v jednotlivých sektorech hrobů, kde zůstalo jen u konstatování, ale v interpretaci se s tímto aspektem pohřebního ritu již nepracuje).

Databáze hrobů je zpřístupněna na obecné rovině, ale v tomto směru lze autorovo rozhodnutí chápat, neboť evidentně se hodlá materiálem v nejbližší budoucnosti dále zabývat. Možná by pro čtenáře bylo užitečné, kdyby artefakty a vlastnosti hrobů alespoň byly souhrnně prezentovány i tradičním způsobem v nějakých přehledných tabulkách. Některé obvyklé dotazy, které čtenář k práci může vznášet, nejsou snadno zodpověditelné. Např. počet bronzových dýk ve sledovaných hrobech se dá vyčíst jen z grafu 44, ale jen z grafické informace a není jasné, zda jde o všechny dýky, nebo jen ty, které jsou podle dokumentace zařaditelné do jednotlivých sektorů hrobu. Podobně u celkové tabulky 11 chybí součet lokalit a součet hrobů; osobně bych u jednotlivých lokalit v tabulce uvítal i (alespoň bodovou) lokalizaci v souřadnicích a především přímý odkaz na literaturu. Zejména ten bych považoval za nezbytný v případě publikace disertace.

Jádrum práce je výše uvedený cíl druhý a třetí. V ohledu metody analýzy a syntézy dat (cíle 2) je práce na vysoké úrovni. Autor osvědčuje schopnost použít moderní softwarové prostředky k provedení multivariační analýzy (analýza hlavních komponent, tzv. vektorová syntéza) a prezentaci faktorových skóre v grafech. Ústřední pozici zde má metoda hlavních komponent aplikovaná na rozbor hrobových výbav. Metoda je aplikována korektně, i když – jak sám autor upozorňuje – některé její výsledky mohou vznikat i náhodně nebo procesy, které nedokážeme rekonstruovat. Oproti předchozí verzi práce autor tyto problémy mnohem podrobněji diskutuje, a to velmi dobrým způsobem.

Do multivariační analýzy (PCA) vstoupilo 10-15 proměnných, konkrétně jednotlivých druhů keramiky, příp. jiných artefaktů, a délka hrobu. V několika pokusech s různými proměnnými bylo extrahováno vždy poměrně hodně (6-7) faktorů. Míra celkem vysvětlené variability byla přijatelná (cca 65%), byť vzhledem k počtu faktorů nijak vysoká. Výsledky PCA jsou v podobě faktorových zátěží prezentovány na jednoosých grafech a faktorová skóre pro jednotlivé hroby na grafech dvojic faktorů (1-2, 1-3, 2-3 atd.). Tyto druhé grafy jsou prezentovány na podkladu trendových povrchů vypočtených z jiných (nezávislých) proměnných jako je např. rozmístění hrobů jednotlivých pohlaví, dětí, přítomnost kamených konstrukcí apod. Tento postup zároveň představuje určitou formu validace výsledků.

Uvedená metoda je inovativní, a autor v nové verzi práce reagoval na mé předchozí připomínky: osy grafů jsou popsány, trendové povrchy byly filtrovány a je k nim uvedena legenda, takže čtenář se

v zobrazení poměrně abstraktních pojmů může celkem snadno orientovat. Osobně bych uvítal (jak bylo řečeno již minule) prezentaci vztahů mezi artefakty i nějakými jednoduchými kontingenčními tabulkami, ale nezbytně nutné to není.

Význam multivariačních metod pro syntézu archeologických dat je obecně nesmírný. Klíčovou otázkou samozřejmě je, který z výsledků prezentovaných na 105 grafech faktorových skóre má skutečně význam pro poznání společnosti starší doby bronzové. Při celkově nevelkém počtu artefaktů v hrobech mohou podle mého názoru některé struktury tohoto typu vzniknout i náhodně. Pokud by např. bylo v únětické kultuře zhruba dodržováno pravidlo, že do hrobu má být dána jedna libovolná nádoba (v průměru vychází na jeden hrob staršího období 1,2 nádoby, v mladším období mnohem méně), musejí se různé druhy nádob v hrobech vylučovat, aniž by to muselo mít nějaký hlubší společenský význam.

Nová verze práce ovšem dokládá, že autor si je těchto úskalí vědom (byl si jich zřejmě vědom i dříve, ale v předchozí verzi práce je dostatečně nediskutoval). Vyrovnává se s nimi kultivovaným rozbořením, v němž poukazuje na objektivně existující meze archeologického poznání a na různé možnosti interpretace zmiňované obecnou archeologickou a antropologickou literaturou.

V kapitole 10 (cíl 4) se autor zabývá strukturou pohřebišť starší doby bronzové. Pracuje s hypotézou, že pohřebiště jsou členěna na skupiny, ve kterých pohřbívali příslušníci jednotlivých rodin. Řešení provádí velmi elegantně, a to aplikací nových metod (GIS, metoda Pajek). Hypotézu jednoznačně prokazuje velmi názornými postupy a dokumentací.

Kapitola 11 (cíl 5) se zabývá vztahem únětických hrobů ke starším pohřebišťům. Tuto problematiku řeší autor na základě empirických dat z řady pohřebišť, ale i teoretického zázemí, nyní již vytvořeného širším okruhem literatury. Kapitoly 10 a 11 vidím jako již ucelené badatelské výstupy zralé k publikaci, ať už samostatně, nebo v rámci celé práce.

Lze shrnout, že autorův výzkum pohřebního ritu únětické kultury formalizovanými metodami dosáhl velmi zajímavých výsledků, ale zřejmě též dosáhl určité hranice, na které je třeba zkoumat přiměřenost samotné metody (zejména v ohledu aplikace PCA). Domnívám se, že u struktur v archeologickém materiálu z velké části Čech a poměrně dlouhého období lze kromě sociální dimenze předpokládat i větší variabilitu chronologickou, regionální a lokální, zejména pokud sestoupíme od obecných struktur k strukturám dílčím, z nichž autor metodou vektorové syntézy zachytil mnoho.

Z hlediska sociální interpretace pohřebního ritu bych do budoucna považoval za důležité sledovat, zda existují rozdíly v pohřebním ritu (resp. statusu pohřbených podle výbavy hrobů) mezi jednotlivými skupinami v rámci týchž pohřebišť a mezi pohřebišti v rámci malých regionů (čili v okruhu, který můžeme oprávněně pokládat za „svět jinosti“, což asi nelze předpokládat u nálezů z opačných konců Čech). Je ovšem jasné, že takový výzkum může narážet na nedostatečný stav pramenné základny.

V nové podobě představuje práce solidní korpus archeologických dat a obsahuje jejich solidní analýzu složitými metodami. Prezentace výsledků byla upravena na vysokou úroveň a je obecně srozumitelná; autor se také přiměřeně zamýšlí nad kritikou zjištěných struktur. V ohledu interpretace reaguje na podněty současné teoretické literatury, což považuji za základní krok kupředu. Práci v předložené podobě proto považuji za velmi zdařilou a nebál bych se ji s drobnými úpravami (doplnění některých přehledných údajů a zestručnění některých pasáží) doporučit k publikaci. Z toho též vyplývá, že ji doporučuji k obhájení jako disertaci.

PhDr. Martin Kuna, Ph.D., DSc.
Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.
kuna@arup.cas.cz
604204699